

รัฐสยามและการเป็นคนไทยในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน*

SIAM NATION-STATE AND THAINESS IN ISAN MURAL

ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์

Supachai Singyabuth

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Maharakham University, Thailand

E-mail: singyabuth@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน และ 2) ศึกษาลักษณะรูปแบบรัฐสยามและการเป็นคนไทยของชาวลาวอีสานในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการทำงานภาคสนามในวัดและชุมชนที่มีจิตรกรรมฝาผนังจำนวน 30 แห่ง รวมทั้งศึกษาข้อมูลเอกสารและงานวิจัย ผลการวิจัยพบว่า 1) “คนลาวอีสาน” มีวัฒนธรรมแบบลาวล้านช้าง ที่อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศสยาม ก่อนที่สยามจะเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ใน พ.ศ. 2436 รัฐสยามได้อนุญาตให้คนลาวอีสานปกครองตนเองด้วยระบบอาญาสี่ ซึ่งเป็นการปกครองแบบจารีตประเพณี ครั้น พ.ศ. 2436 เป็นต้นมา รัฐสยามได้ปกครองอีสานด้วยการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่กรุงเทพมหานคร และส่งข้าราชการจากส่วนกลางเข้ามาปกครอง พร้อมกันนั้นรัฐบาลสยามก็ได้ประกอบสร้างให้คนลาวอีสานตระหนักถึงการเป็นพลเมืองประเทศสยามในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ การห้ามใช้คำว่าคนลาวในเอกสารราชการสยาม 2) จิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสานที่ถูกบันทึกโดยช่างเขียนพื้นบ้านชาวลาวอีสาน ได้สะท้อนลักษณะรูปแบบรัฐสยามและการเป็นคนไทยสยามของชาวลาวอีสาน ตั้งแต่สถาบันกษัตริย์ ราชประเพณี ธงชาติสยาม ทหาร และข้าราชการในเครื่องแบบกับการเป็นส่วนผสมใหม่ในสังคมอีสาน ที่ถูกนำเสนอในฐานะเจ้านายของคนท้องถิ่น รวมถึงตัวอักษรไทยและความทันสมัยที่ถูกนำเสนอเป็นส่วนหนึ่งในจิตรกรรม จิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสานจึงเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่สะท้อนอัตลักษณ์วัฒนธรรมอีสานในอดีต ที่เกิดจากการผสมระหว่างวัฒนธรรมลาวและการเป็นพลเมืองของประเทศสยามได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, อัตลักษณ์วัฒนธรรม, รัฐสยาม



Abstract

The objectives of this research article were: 1) To study historical context in relations to content of Isan traditional murals and 2) To study siam Nation-state and Thai identity of Lao-Isan people in traditional murals. The qualitative research data was collected using fieldwork carried out in 30 temples and communities and documentary data collection. The research results are as follows: 1) These Lao-Isan people have Lao Lan Xang culture but was under the rule of Siam nation state. Before Siam became a modern nation state in 1893, Siamese state had allowed Lao-Isan people to govern themselves using the system of Ar Ya Si which was a customary government. However, after 1893, Siam has ruled Isan with the centralization of power in Bangkok and sent civil servants from central government to rule and made people aware of Siam citizenship in various forms, such as the prohibition of using the word, “Lao” in documents of Siamese government. 2) The original Isan murals were recorded by local Isan painters and reflected the styles of Siamese state as well as being Thai-Siam of Lao-Isan people. Starting with Royal Monarchy to Royal traditions, the flag of Siam, uniformed soldiers and civil servants and new elements in Isan society that were presented as superiors of local people including Thai identity and modernity that are presented as part of original murals. It is therefore the context of fine art that is like a local historical record reflecting identity and former Isan culture that arose from the fusion of Lao culture and being citizenship of Siam.

Keywords: Isan Murals, Cultural Identity, Siam Nation - State

บทนำ

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถชุมชนอีสาน ซึ่งถูกเขียนขึ้นโดยช่างพื้นบ้านก่อน พ.ศ. 2482 หรือก่อนสิ้นสุดการใช้นามประเทศสยามนั้น เป็นช่วงเวลาที่ยุทธจักรสยามไทยประเพณียังไม่ได้เข้าไปมีอิทธิพลทางรูปแบบและเนื้อหา จึงเป็นจิตรกรรมที่สะท้อนประวัติศาสตร์สังคมของคนท้องถิ่นด้านต่าง ๆ รวมทั้งความสัมพันธ์กับรัฐสยาม งานวิจัยเรื่อง “รัฐสยามและการเป็นคนไทยในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน” มุ่งศึกษาการปกครองของรัฐสยาม และทัศนะของการเป็นพลเมืองสยามของคนลาวอีสาน ทั้งนี้ จิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวเป็นผลงานของกลุ่มคนไทยลาว ซึ่งเรียกตนเองและถูกเรียกว่า “คนลาวอีสาน” คนลาวอีสานมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับลาวล้านช้าง มีพื้นที่วัฒนธรรมในภาคอีสานของไทยครอบคลุมถึงประเทศลาว (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2540) คนลาวอีสานอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐสยามมาตั้งแต่สมัยรัฐจารีตธนบุรี จึงมี



อัตลักษณ์สังคมที่เป็นส่วนผสมระหว่างวัฒนธรรมลาวล้านช้าง กับการอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม ซึ่งรัฐสยามได้ทำให้คนลาวอีสานตระหนักว่า ตนเองเป็นคนไทยในบังคับสยาม ด้วยการห้ามให้บันทึกในเอกสารใด ๆ ว่าเป็นคนลาว หรือชาวเขมร (เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, 2530)

นอกจากการปกครองข้างต้นแล้ว การดำเนินการปกครองของประเทศสยาม ยังรวมถึงการศึกษา การกำกับดูแลพุทธศาสนาท้องถิ่นให้สัมพันธ์กับมหาเถรสมาคม การห้ามพระสงฆ์เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับประเพณีท้องถิ่น เช่น ห้ามทำบั้งไฟ ดังนั้น การปกครองของสยามจึงได้ส่งผลกระทบต่อลักษณะสังคมวัฒนธรรมอีสานหลากหลายมิติได้ส่งผลกระทบต่อสังคม วิถีชีวิต ความคิดและทัศนคติของผู้คนในสังคมอีสาน (สุเทพ สุนทรเณสัช, 2548) ปรากฏการณ์ข้างต้นได้ถูกบันทึกไว้ในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิม ที่เขียนโดยจิตรกรพื้นบ้านลาวอีสาน ซึ่งมีสถานะเป็นบุคคลระดับภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งผ่านชีวิตสมณเพศเป็นเวลานาน ขณะที่จิตรกรบางท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ถูกเขียนขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2482 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่รัฐสยามกำลังถูกคุกคามจากเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ส่งผลให้รัฐจารีตสยามเปลี่ยนแปลงไปสู่รัฐชาติในระบบโลกสากล หรือรัฐชาติสมัยใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 เป็นต้นมา (สุวิทย์ อิศาศาสตร์ และคณะ, 2541) พร้อมกันนั้นประเทศสยามก็ดำเนินการปกครองท้องถิ่นแบบรวมศูนย์ไว้ที่กรุงเทพฯ ส่งข้าราชการเข้าปกครองให้เป็นไปตามนโยบายรัฐ และปรับเปลี่ยนความหมายของคนลาวในภาคอีสาน ให้เป็นคนไทยในบังคับสยาม (ไพฑูรย์ มีกุล, 2517) ปรากฏการณ์ข้างต้นได้สะท้อนอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน

ดังนั้น จิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมเหล่านี้ จึงเป็นตัวบ่งชี้สำคัญที่ทำหน้าที่สะท้อนอัตลักษณ์วัฒนธรรม (Cultural Identity) ที่เกิดจากสภาวะความสัมพันธ์ระหว่างการปกครองของรัฐสยามกับผู้คนและสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน กลายเป็นบริบทของความเปลี่ยนแปลงในชุมชนท้องถิ่นอีสาน ส่งผลกระทบต่อมุมมองและทัศนคติของคนท้องถิ่น ที่มีต่อการปกครองและทำให้คนลาวอีสานยอมรับว่า ตนเองเป็นคนไทยในบังคับของรัฐบาล และมีทัศนคติกับภาวะ “ความเป็นคนไทย” ในกำกับของรัฐบาลอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน
2. เพื่อศึกษาลักษณะรูปแบบรัฐสยามและการเป็นคนไทยของชาวลาวอีสานที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้วิธีดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการทำงานสนามศึกษาจิตรกรรมฝาผนังรวมทั้งการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ นำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive



Analysis) เป็นงานวิจัยที่มีประโยชน์โดยตรงทั้งต่อการศึกษาด้านพุทธศาสนา ศิลปท้องถิ่นอีสาน ที่สัมพันธ์กับรัฐ และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอีสานศึกษา กระบวนการศึกษาทั้งหมด สามารถใช้เป็นแบบการวิจัย (Research Model) กับการศึกษาตัวบททางศิลปกรรมอื่น ๆ ในสังคมท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับรัฐชาติได้ จำแนกออกได้ดังนี้

ศึกษาบริบทประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน จากข้อมูลเอกสาร (Documentary Data Collection) หนังสือและงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์อีสาน ที่สัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมอีสานกับการปกครองของรัฐสยาม

ศึกษาลักษณะรูปแบบรัฐสยามและการเป็นคนไทยของชาวลาวอีสานที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสานด้วยการทำงานสนาม (Field Work) สังเกตการณ์และถ่ายภาพ จิตรกรรมฝาผนังรวมทั้งการสัมภาษณ์ผู้รู้ (Key Informant Interviewed) คือ เจ้าอาวาสและปราชญ์ท้องถิ่น ซึ่งเป็นผู้รู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาท้องถิ่น ความเป็นมาของชุมชน วัด และจิตรกรรมฝาผนัง โดยทำงานสนามจำนวน 30 วัด จาก 5 กลุ่มชุมชนหลักในภาคอีสาน คือ 1) กลุ่มอีสานตอนกลาง ประกอบด้วย จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 7 วัด มหาสารคาม จำนวน 4 วัด ขอนแก่น จำนวน 4 วัด และบุรีรัมย์ จำนวน 2 วัด 2) กลุ่มโคราช เขตจังหวัดนครราชสีมา จำนวน 1 วัด 3) กลุ่มอีสานตอนล่าง ประกอบด้วยจังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 2 วัด และอำนาจเจริญ จำนวน 2 วัด 4) กลุ่มริมฝั่งโขงด้านตะวันออก ประกอบด้วย นครพนม จำนวน 3 วัด และมุกดาหาร จำนวน 3 วัด 5) กลุ่มอีสานตอนบนด้านตะวันตก คือ เขตจังหวัดเลย จำนวน 2 วัด

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยแนวคิดอัตลักษณ์วัฒนธรรม (Cultural Identity) ของ Mulcahy, K. V. ซึ่งอธิบายว่าอัตลักษณ์วัฒนธรรม จะต้องพิจารณาผ่านมิติสัมพันธ์กับผู้คนและสังคมนั้น ๆ ในที่นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสานในมิติสัมพันธ์กับสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน ที่เกิดจากโครงสร้างความสัมพันธ์กับรัฐและการปกครองของรัฐสยาม (Mulcahy, K. V., 2017) และใช้แนวคิดชาติกับความเป็นพลเมืองของชาติ (Nation and Nationality) จากหนังสือเรื่อง Nations and Nationalism ของ Gellner, E. ซึ่งอธิบายว่าแต่ละรัฐชาติล้วนมีกระบวนการสำนักความเป็นพลเมืองของชาติ ให้กับผู้ที่หลากหลายในรัฐชาติด้วยอำนาจของรัฐอยู่เสมอ และโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ก็ได้ส่งผลต่ออัตลักษณ์ของพลเมืองแต่ละท้องถิ่นไปพร้อมกัน (Gellner, E., 1993) ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดนี้ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยามต่อพื้นที่ ผู้คน สังคมอีสาน และทัศนคติของคนอีสานต่อพลเมืองประเทศสยามที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน และนำเสนอผลการวิจัยด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)



ผลการวิจัย

1. บริบทประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือเรียกว่า “ภาคอีสาน” พื้นที่ที่มีลักษณะกายภาพเป็นที่ราบสูง อาณาเขตด้านตะวันออกซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ติดกับประเทศลาว เป็นพื้นที่ทางสังคมของคนลาวในประเทศไทย เรียกว่า “ลาวอีสาน” มีความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมกับลาวล้านช้างในประเทศลาว แต่อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐสยาม โครงสร้างข้างต้นเป็นบริบทสำคัญของอัตลักษณ์วัฒนธรรม และการเป็นคนไทยสยามของคนลาวอีสาน ซึ่งเป็นบริบทสังคมที่สัมพันธ์กับเนื้อหาจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสานที่ปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน ดังนี้

1.1 สังคมวัฒนธรรมอีสานสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นช่วงเวลาที่กลุ่มคนลาวในอีสานได้ก่อตัวเป็นชุมชน มีสังคมวัฒนธรรมแบบชาวพุทธท้องถิ่นลาวล้านช้าง เป็นกลุ่มประชากรวิจัยเรื่อง ผู้วิจัยจำแนกอธิบายเป็นสองช่วง อย่างสัมพันธ์กับจิตรกรรมฝาผนัง คือ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงก่อนรัฐชาติสมัยใหม่ (พ.ศ. 2325 - 2436) กับสมัยรัฐชาติสมัยใหม่ถึงสิ้นสุดการใช้นามประเทศสยาม (พ.ศ. 2436 - 2482)

1.1.1 อีสานสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงก่อนรัฐชาติสมัยใหม่ (พ.ศ. 2325 - 2436)

ขณะที่มีคนลาวจำนวนหนึ่งอยู่ในเขตภาคอีสานตั้งแต่สมัยอยุธยาและธนบุรี ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นช่วงเวลาสำคัญ ที่คนลาวกลุ่มใหม่จากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอพยพเข้ามาสมทบ ส่งผลให้คนลาวกลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ในภาคอีสาน ซึ่งพวกเขาเป็นบรรพชนของกลุ่มคนที่สร้างอุโบสถและเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมในงานวิจัยเรื่องนี้ กษัตริย์สยามตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - 4 ได้อนุญาตให้คนลาวอีสานปกครองตนเองแบบ “อาญาสี่” ตามจารีตประเพณี เพียงกษัตริย์สยามเป็นผู้แต่งตั้งผู้นำและคณะอาญาสี่มีความสัมพันธ์กับอำนาจส่วนกลาง คือทำหน้าที่เก็บส่วยและภาษีส่งกรุงเทพฯ รวมทั้งจัดเสบียงและเกณฑ์ไพร่พลเป็นทหารให้สยามกรณีทำสงครามหรือเกิดกบฏ กระทั่งเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสคุกคามประเทศเวียดนาม และแสดงเจตจำนงที่จะยึดครองลาวและเขมรจากสยาม โดยอ้างว่าเวียดนามเคยครอบครองพื้นที่ส่วนนี้มาก่อน ฝรั่งเศสบีบบังคับสยามหลายด้าน จนกระทั่งรัชกาลที่ 5 จำต้องยกดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ให้กับเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสใน ร.ศ. 112 หรือ พ.ศ. 2436 พร้อมกันนั้น กษัตริย์สยามก็เริ่มปกครองประเทศและภาคอีสานโดยรวมศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ และสยามก็ได้เปลี่ยนจากรัฐจารีตเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ในนาม “ประเทศสยาม” ตั้งแต่ พ.ศ. 2436 เป็นต้นมา



1.1.2 สังคมวัฒนธรรมอีสานในบริบทรัฐชาติสมัยใหม่ถึงสิ้นสุดการใช้นามประเทศสยาม

สนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112 ได้พรากรลาวพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไปเป็นส่วนหนึ่งของประเทศเครือสหพันธอินโดจีนฝรั่งเศส สายน้ำโขงได้กลายเป็นเส้นเขตแดนรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีขอบเขตชัดเจน ชุมชนริมฝั่งโขงในอีสานกลายเป็นชายแดนรัฐชาติสยามกับประเทศใต้อาณานิคมฝรั่งเศส พร้อมกันนั้น รัฐสยามได้ปฏิรูปการปกครองอีสานรวมทั้งส่งทหารเข้ามาปกป้องอาณาเขตประเทศสยามในพื้นที่ชายแดนอย่างจริงจัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ทรงตั้งกองทหารประจำการภาคอีสานเป็นพิเศษ และทรงปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวในภาคอีสานหลายครั้ง การส่งข้าหลวงและข้าราชการเข้ามาปกครอง คนลาวอีสานได้รับรู้ถึงการเป็นพลเมืองของประเทศสยามอย่างแท้จริง นอกจากนั้น ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “กษัตริย์สยามยังได้มีพระบรมราชโองการไปยังข้าหลวงทุกหัวเมืองใหญ่่น้อยในอีสาน ให้กรอกในช่องสัญญาชาติพวกเขาว่าเป็นคนชาติไทยในบังคับสยาม เมื่อมีการสำรวจสำมะโนครัวหรือหากมีราษฎรมาติดต่อราชการ ห้ามเขียนในช่องสัญญาชาติว่า ชาติลาว ชาติเขมร ส่วย ผู้ไทย ฯลฯ ดังที่เคยปฏิบัติมาเป็นอันขาด” (สุวิทย์ ชีรัสคอวดี, 2562)

ปฏิบัติการของรัฐสยาม ทำให้คนอีสานคุ้นเคยกับทหารและข้าราชการที่เข้ามาประจำการในภาคอีสานยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็ได้ส่งผลกระทบทั้งต่อผู้ปกครองท้องถิ่นที่สูญเสียอำนาจ และผลกระทบต่อชาวอีสานจากการเก็บภาษีอากรของภาครัฐ โดยเฉพาะการเก็บเงินรัชชูปกรณ์ ที่เรียกว่าเงิน “ค่าราชการ” จากชายฉกรรจ์คนละ 3.50 บาท และเพิ่มเป็นคนละ 4 บาทต่อปีใน พ.ศ. 2444 สร้างความคับแค้นใจให้กับคนอีสานเป็นอย่างยิ่ง จึงเกิดขบวนการต่อต้านคำสั่งรัฐ ในนาม “ผู้มีบุญ” กระจ่ายไปยังหลายท้องที่ในภาคอีสาน และได้ถูกรัฐบาลสยามปราบปรามอย่างรุนแรง ในฐานะกบฏ อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัฐชาติสมัยใหม่ได้เกิดปรากฏการณ์สำคัญระหว่างรัฐสยามกับภาคอีสาน ดังนี้

1. รถไฟกับความทันสมัยในภาคอีสาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ - โคราชในปี พ.ศ. 2437 และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2443 เป็นรถไฟสายยุทธศาสตร์ที่ทำให้กรุงเทพฯ สามารถเข้ามากำกับหัวเมืองอีสานได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว เป็นประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจ การปกครอง และการป้องกันประเทศ ประการสำคัญ รถไฟเป็นนวัตกรรมที่ทันสมัย ทำให้คนลาวอีสานรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยาม และรถไฟทำให้ทุกคนตระหนักว่าศูนย์กลางของประเทศสยามคือกรุงเทพฯ ไม่ว่าด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม

2. ระหว่างปี พ.ศ. 2449 คาบเกี่ยวกับ พ.ศ. 2450 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องยาเธอต่างพระมารดาภิเษกกับรัชกาลที่ 5 และเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยประเทศสยาม ได้เสด็จตรวจเยี่ยมราษฎรอีสานเป็นเวลา 56 วัน เสด็จโดย



ขบวนรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมาวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2449 แล้วเสด็จด้วยขบวนม้าเกวียน ตรวจราชการที่จังหวัดขอนแก่น อุดรธานี หนองคาย และประทับเรือกลไฟของฝรั่งเศสเยี่ยมราษฎรตามหัวเมืองริมฝั่งโขงลงมาเรื่อย ๆ จนถึงนครพนมก่อนเสด็จกลับ นอกจากภารกิจตรวจเยี่ยมราษฎรแล้ว พระองค์ยังทรงถ่ายภาพและบันทึกการเสด็จไว้โดยละเอียด การเสด็จของท่านได้ทำให้คนอีสานได้ตระหนักว่า พื้นที่และผู้คนลาวอีสานอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศสยาม ซึ่งผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “ช่างเขียนพื้นบ้านริมฝั่งโขง ได้นำเอาลักษณะพระพักตร์เจ้านายสยาม และสัญลักษณ์ของประเทศไปเขียนปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนัง โดยเฉพาะในวัดเขตจังหวัดนครพนมและมุกดาหาร เช่น ที่อุโบสถวัดพุทธสีมา บ้านฝั่งแดง อ.เมือง จ.นครพนม และวัดพระศรีมหาโพธิ์ อ.หัวน้ำใหญ่ จ.นครพนม” (พระราชธีรจารย์ (สำลี ปญญาวโร), 2562)

3. ในปี พ.ศ. 2464 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้ทรงปฏิรูปการศึกษาของชาติ ด้วยการตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา พระราชบัญญัติดังกล่าว เป็นหนึ่งในกลไกการสร้างเอกภาพของความเป็นรัฐชาติ ผ่านการศึกษาที่รัฐบาลกลางประเทศสยามเป็นผู้กำหนด โดยมีโรงเรียนในแต่ละท้องถิ่นเป็นสถานที่จัดการศึกษา ความเปลี่ยนแปลงในช่วงรอยต่อข้างต้น ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “ลักษณะของรูปแบบตัวอักษรได้สะท้อนอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน ที่เขียนโดยช่างพื้นบ้านอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ จิตรกรรมฝาผนังที่เขียนก่อนช่วงเวลาดังกล่าว จะพรรณนาภาพด้วยอักษรลาวโบราณ เรียกว่า อักษรไทน้อย และ/หรืออักษรตัวธรรม ครั้นเมื่อการศึกษาสมัยของรัฐสยามเข้ามา ช่างเขียนอีสาน ได้เรียนรู้ตัวอักษรไทยสยาม ซึ่งเรียกว่าอักษรราชการ มาเขียนพรรณนาภาพ กระนั้นก็จะเขียนตามคำพูดแบบลาวอีสานเช่นเดียวกับวิธีการเขียนด้วยอักษรลาวโบราณ” (ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์, 2562)

2. ลักษณะรูปแบบรัฐสยามและการเป็นคนไทยของชาวลาวอีสานที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน

ส่วนนี้ ผู้วิจัยเน้นเนื้อหาที่แสดงให้เห็นทัศนคติ มุมมองของคนอีสาน ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไทยและความเป็นคนไทยที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน ดังนี้

2.1 กษัตริย์กับเจ้านายสยามและการจัดลำดับสังคมในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน

คนลาวในพื้นที่ภาคอีสานในอดีต ไม่เคยมีเมืองราชธานีและไม่มีกษัตริย์เป็นของตนเอง กระทั่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของสยาม จึงรับรู้ถึงการอยู่ภายใต้อำนาจของกษัตริย์สยาม ผู้เป็นทั้งพระเจ้าแผ่นดินและผู้ปกครองสูงสุดในประเทศสยาม กษัตริย์ภายใต้การรับรู้ทัศนคติและวิถีคิดของคนอีสาน ในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

2.1.1 กษัตริย์เป็นสมมติเทพหรือเทพองค์หนึ่ง

กษัตริย์เป็นตัวละครสำคัญในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน ในเนื้อหาอรรถกถาชาดก พุทธประวัติ และปัญญาสชาดก บุคคลที่มีสถานภาพเป็นกลุ่มกษัตริย์ อาทิ



พระลักษณ์ พระราม พระเวสสันดร พระนางมัทรี เจ้าชายสิทธัตถะ พระนางพิมพา รวมทั้งสิ้นไชยซึ่งเป็นเจ้าหรือกษัตริย์ท้องถิ่นล้านช้าง ซึ่งผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า “ช่างเขียนพื้นบ้านอีสานได้จัดให้กษัตริย์อยู่ในกลุ่มเดียวกับเทวดา ด้วยถูกรับรู้ถึงอำนาจและบุญบารมีเหนือสามัญชนทั่วไปจึงเป็นประดุจเทพองค์หนึ่ง และช่างเขียนได้นำเสนอด้วยรูปแบบตัวพระตัวนางในจิตรกรรมไทยประเพณีเช่นเดียวกับภาพเทวดา และพยายามเขียนภาพกษัตริย์อย่างตั้งใจมากกว่าตัวละครอื่นใดในฉากเดียวกันเสมอ อย่างไรก็ตาม กษัตริย์ก็ได้ถูกนำเสนอไว้ร่วมกับสามัญชนและอมนุษย์ อาทิ ยักษ์ นาค ลิง คนธรรพ์ จิตรกรรมฝาผนังจึงได้ทำให้เห็นถึงวิถีความคิดในการแบ่งชั้นทางสังคมไปพร้อมกัน ดังนั้น จิตรกรรมฝาผนังพุทธอุโบสถอีสานจึงเป็นพื้นที่พลักษณ์วัฒนธรรมในจินตนาการ ที่ผสมระหว่างคนท้องถิ่นลาวอีสาน อำนาจรัฐสยาม เทวดาและอมนุษย์ ซึ่งได้ถูกนำมาจัดไว้ร่วมกันในภาพเขียนฝาผนัง โดยมีกษัตริย์เป็นตัวละครผู้ทรงบุญญาบารมีสูงสุด” (วิธนา วิสเพ็ญ, 2562)

2.1.2 การนำลักษณะรูปแบบนิยมเจ้านายสยาม มาสร้างเป็นตัวละครบาทกษัตริย์

ความสัมพันธ์ระหว่างคนท้องถิ่นอีสานกับกษัตริย์สยาม สะท้อนในจิตรกรรมฝาผนังวัดพระศรีมหาโพธิ์ อ.ห้วยใหญ่ จ.มุกดาหาร ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้กล่าวว่า “ช่างเขียนท้องถิ่นได้นำเอาลักษณะเจ้านายชั้นสูงสมัยในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่นิยมไว้หนวดมาสร้างเป็นตัวละครกลุ่มกษัตริย์ ในเรื่องพระเวสสันดรชาดก ทั้งนี้ ชาวอีสานมีความทรงจำเกี่ยวกับการเสด็จเยือนอีสานโดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนริมฝั่งแม่น้ำโขง ของสมเด็จพระมหาเจษฎาราชเจ้า เมื่อปี พ.ศ. 2449 ต่อเนื่อง 2450 พระองค์มีมัสสุ (หนวด) เป็นเอกลักษณ์สำคัญ ซึ่งได้กลายเป็นรูปลักษณะของเจ้านายสยามระยะดังกล่าวที่มักจะไว้หนวด และได้ถูกนำมาใช้เป็นภาพของตัวละครกลุ่มกษัตริย์ในเรื่องพระเวสสันดร แทนรูปเทวดาตั้งจิตรกรรมฝาผนังวัดอื่น ๆ สะท้อนฐานคิดการอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทกษัตริย์แห่งสยามได้เป็นอย่างดี” (พระครูโพธิ์สุวรรณกิจ, 2560)

2.1.3 การปรับแต่งให้กษัตริย์ในจิตรกรรมฝาผนังเป็นชาวอีสาน

แม้ว่าภาคอีสานในอดีตไม่มีชุมชนใดเคยเป็นเมืองราชธานีมาก่อน กระนั้น ช่างเขียนอีสานก็ได้ปรับแต่งให้มีกษัตริย์อยู่ในสังคมท้องถิ่นของตน ซึ่งเป็นหนึ่งในลักษณะพิเศษที่บ่งบอกถึงการยอมรับสถาบันกษัตริย์ของคนอีสาน ด้วยการปรับแต่งให้กษัตริย์กลืนกลายเป็นคนลาวอีสาน โดยประดิษฐ์พระวรกายด้วยเครื่องนุ่งห่มและประดับตกแต่งแบบคนอีสาน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้กล่าวว่า “ลักษณะเช่นนี้ มีปรากฏกรณีนางมัทรีที่วัดราษีาราม อำนาจเจริญ มีลักษณะเรือนกายเป็นตัวนารีในจิตรกรรมฝาผนังไทยประเพณี แต่ได้ถูกจัดให้สวมผ้าถุงแบบแม่หญิงอีสาน รวมทั้งการจัดให้พระเวสสันดร และพระราม ในวัดโพธาราม และวัดป่าเลไลยก์ อ.นาตาล จ.มหาสารคาม และวัดสระบัวแก้ว อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น เป็นตัว



ละครหลักในสุพรรณิทธิกรรมฮตสรงก่อนขึ้นปกครองบ้านเมือง ตามธรรมเนียมวัฒนธรรมอีสานล้านช้าง” (เสถียร พุทฺธสง, 2562)

2.1.4 รัฐพิธีและราชประเพณีรัฐสยามในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน

นอกจากการเข้ามาปกครองและจัดระเบียบทางราชการด้านต่าง ๆ ในอีสานอย่างมากมาย ข้าหลวงใหญ่ที่เข้ามาปกครองอีสาน ยังได้ริเริ่มให้คนท้องถิ่นอีสาน ประกอบรัฐพิธีในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระราชินี และนำเอาพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา มาใช้ในการจัดการปกครองหัวเมืองลาว ให้เจ้านาย ข้าราชการในอีสาน มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์สยาม พร้อม กรุงเทพมหานคร ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์และอำนาจรัฐสยาม ในท้องถิ่นอีสานปรากฏในภาพพิธีแรกนาขวัญ โดยกษัตริย์อยู่ในรูปแบบเทวากาลังทรง ประกอบพิธี และภาพเจ้านายสยามในระดับท้องถิ่นออกตรวจเยี่ยมราษฎรของตน อำนาจกษัตริย์สยามยังเชื่อมโยงสู่คณะสงฆ์ท้องถิ่น กรณีการพระราชทานสมณศักดิ์แด่สงฆ์อีสาน ปรากฏในภาพการฉลองพัทธพระธรรมวงศาจารย์ ซึ่งทั้งหมดปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง วัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมืองอุบลราชธานี ล้วนสะท้อนความคิดภาครัฐสยามและการยอมรับอำนาจส่วนกลางสยามของท้องถิ่นอีสานได้อย่างชัดเจน” (พระครูสังฆรักษ์ (จันดี สุจันโท), 2562)

2.1.5 กษัตริย์และเทวตาถูกทำให้เป็นคนอีสาน

แม้ว่าในความเป็นจริงแผ่นดินอีสานไม่เคยมีสถาบันกษัตริย์ แต่ช่างเขียนพื้นบ้านอีสานก็ได้ปรับแต่งให้กษัตริย์ในจิตรกรรมฝาผนังกลายเป็นคนอีสาน โดยสร้างให้เป็นตัวละครหลักในพิธีกรรมฮตสรงของชุมชนท้องถิ่นก่อนอัญเชิญขึ้นครองเมือง ในที่นี้คือการสร้างน้ำพระเวสสันดรและพระราม ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า “กรณีจิตรกรรมฝาผนังวัดป่าเลไลยก์ อ.นาตาล มหานครนอกเหนือจากนี้ช่างเขียนยังได้ ใช้เครื่องแต่งกายแบบชาวบ้านอีสานเป็นเครื่องทรงกษัตริย์ โดยเน้นตัวบ่งชี้บางประการเพื่อให้เห็นว่าเป็นกลุ่มกษัตริย์ อาทิ กรณีวัดราษีไศลราม อำนาจเจริญ ได้เขียนภาพนางมัทรี ซึ่งเป็นตัวละครชั้นกษัตริย์ให้เป็นผู้หญิงอีสานด้วยผ้าซิ่นมัดหมี่อีสาน โดยประดับขลุ่ยเพียงส่วนเดียวเพื่อให้บ่งชี้ว่า ตัวละครนี้เป็นชนชั้นกษัตริย์ ลักษณะเช่นนี้รวมทั้งสิ้นชัย ตัวละครระดับเชื้อเจ้า ซึ่งปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังวัดท่าเรือ อำเภอนาโพธิ์ บุรีรัมย์ ก็ถูกแต่งกายให้ด้วยผ้าทอเก็บขิดอีสานเช่นกัน” (วิภา วิสเพ็ญ, 2562)

2.2 ข้าราชการประเทศสยามกับการเป็นส่วนผสมสังคมอีสานในจิตรกรรมฝาผนัง

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 ช่วงเวลาที่สยามเข้าสู่การเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ (Modern Nation State) จนถึงปีสุดท้ายการใช้นามประเทศสยาม (พ.ศ. 2482) เป็นช่วงเวลาที่สยามปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นอีสาน ขณะเดียวกันก็เป็นระยะเวลาการสร้างอุโบสถก่อผนัง และเขียนภาพฝาผนังอุโบสถในชุมชนท้องถิ่นอีสานมากที่สุดเช่นกัน จิตรกรรมฝาผนังระยะนี้



ได้นำเสนอการปรากฏตัวของข้าราชการสยาม เข้ามาเป็นส่วนผสมในสังคมอีสาน ภาพข้าราชการได้ถูกนำเสนอในฐานะผู้ทำหน้าที่กำกับดูแลชาวอีสาน มีอำนาจเหนือคนท้องถิ่น สามารถตัดสินชี้ขาดการลงโทษทัณฑ์แบบต่าง ๆ ดังผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า “ภาพข้าราชการจะถูกนำไปแทนค่าพญายมราช และจำยมบาล ที่ทำหน้าที่พิพากษาชีวิตหลังความตายของชาวอีสาน อาทิ ภาพพญายมบาลที่วัดโพธิ์คำ จ.นครพนม ถูกเขียนให้เป็นเจ้าหน้าที่ในเครื่องแบบราชการนั่งโต๊ะทำงาน และสำนักงานคล้ายกับที่ว่าการอำเภอ” (พระครูโพธิ์สุวรรณกิจ, 2560)

นอกจากนี้ จิตรกรรมฝาผนังยังสะท้อนความทรงจำของชาวอีสานยังมีความทรงจำต่อการเสด็จตรวจราชการในชุมชนอีสาน เจ้านายสยามคือกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระเจ้าน้องยาเธอของรัชกาลที่ 5 และเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. 2449 คาบเกี่ยวกับ พ.ศ. 2450 การเสด็จอีสานของพระองค์จึงเป็นการยืนยันพระราชอาณาเขตประเทศสยาม ต่อเจ้าอาณานิคมและนานาชาติว่า หัวเมืองอีสานเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยาม และยังบ่งบอกให้ชาวอีสานได้ตระหนักว่า คนอีสานเป็นพลเมืองของประเทศสยาม อยู่ภายใต้พระราชอำนาจและร่วมพิธีสมภารของกษัตริย์แห่งสยาม ในส่วนของคนท้องถิ่นนั้น การเสด็จของพระองค์ครานั้น อยู่ในความสนใจและความทรงจำของคนอีสานเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งได้สะท้อนออกมาในจิตรกรรมฝาผนังในบริเวณชุมชนริมฝั่งโขง ขณะที่ข้าราชการสยามก็ได้ถูกจิตรกรท้องถิ่น นำมาจัดวางเป็นตัวละคร อย่างมีปฏิสัมพันธ์กับตัวละครกลุ่มอื่นในจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งสะท้อนมุมมองและการตีความหมายเชิงทัศนคติต่อคนที่ เป็น “ข้าราชการสยาม” ดังนี้

2.2.1 การนำตัวแทนรัฐเข้ามาเป็นตัวละครในจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสานในเขตชุมชนริมฝั่งโขง โดยเฉพาะที่วัดพระศรีมหาโพธิ์ อ.หว้านใหญ่ จ.มุกดาหาร วัดพุทธสิมา บ้านฝั่งแดง อ.ธาตุพนม จ.นครพนม สะท้อนการรับรู้และทัศนคติของคนท้องถิ่นในการตระหนักและชื่นชมสถานะเจ้านายสยาม จากกรณีการเสด็จเยือนอีสานรวมทั้งเขตริมฝั่งโขงส่วนนี้ ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังได้กล่าวมาข้างต้นนั้น พระองค์มีลักษณะพิเศษที่ตราตรึงการรับรู้ของคนท้องถิ่น คือเครื่องทรงชุดราชปะแตน พระพักตร์ทรงไว้พระมัสสุ (หนวด) พระองค์ทรงฉายภาพร่วมกับข้าราชการท้องถิ่น ณ พื้นที่ต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า “ภาพเหล่านี้ได้ถูกช่างเขียนพื้นบ้านริมฝั่งโขง คัดสรรมาจัดวางเป็นตัวละครระดับกษัตริย์ คือ พระเจ้ากรุงสยาม ทรงราชรถม้าเคียงคู่กับพระนางผุสดีและกัณหาภิชาลย์ ขณะที่คนขับรถม้าก็แต่งกายทันสมัยต่างจากชาวบ้านทั่วไป คือสวมหมวกทรงสูงแบบวัฒนธรรมตะวันตก บ่งบอกถึงการเป็นบุคคลใกล้ชิดเจ้านายชั้นสูงปรากฏ ณ อุโบสถวัดพระศรีมหาโพธิ์ นอกจากนี้ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระเวสสันดรชาดก อุโบสถวัดพุทธสิมา บ้านฝั่งแดง ซึ่งเป็นวัดในกลุ่มชุมชนริมฝั่งโขงนครพนมเช่นกัน มีการถอดเอาลักษณะเด่นคือใบหน้าไว้หนวดเช่นกันกับกรมพระยาดำรงราชานุภาพ มาแทนค่าตัวละครกลุ่มกษัตริย์และข้าราชการทหาร รวมทั้งข้าราชการบริพารอย่างเห็นได้ชัดเจนเช่นกัน” (พระราชธีรจารย์ (สำลี ปญญาวโร), 2562)



2.2.2 กลุ่มทหาร ข้าราชการในเครื่องแบบ และธงชาติสยาม

ทหารสมัยใหม่ในเครื่องแบบ ถูกรับรู้ในฐานะตัวแทนของรัฐสยาม ทำหน้าที่กำกับดูแลอำนาจของรัฐสยาม ทหารส่วนหนึ่งมาจากชายฉกรรจ์ในท้องถิ่น ที่ถูกคัดเลือกมาฝึกและรับราชการทหารเพื่อป้องกันประเทศ โดยเฉพาะในช่วงระยะที่ประเทศสยามพิพาทกับเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส นอกจากนี้ คนอีสานยังรับทราบถึงพลังอำนาจการปราบปรามขั้นเด็ดขาด กับกลุ่มคนที่ฝ่าฝืนอำนาจรัฐสยาม ดังกรณีการปราบปรามอย่างรุนแรงต่อ “กบฏผีบุญ” ซึ่งคนอีสานเรียกพวกเขาว่า “ผู้มีบุญ” คนกลุ่มนี้เป็นผู้นำคัดค้านการปกครองของสยาม ระหว่าง พ.ศ. 2444 - 2445 กระจายใน 13 จังหวัดภาคอีสาน และได้ถูกทหารของรัฐสยามปราบลงอย่างราบคาบ

รูปแบบของทหารสยาม ณ ขณะนั้น ถูกจิตรกรพื้นบ้านนำมาเขียนเป็นทหารกษัตริย์ในเรื่องต่าง ๆ อาทิ พระเจ้าสุทโธทนะกษัตริย์ผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้ากรุงสุโขทัย พระเวสสันดร และกษัตริย์อื่น ๆ ในทศชาติชาดก นักรบเหล่านี้ต่างล้วนสวมเครื่องแบบทหาร ทหารในภาพเขียนบางวัดสวมหมวกยอดแหลมประดับพู่ กางเกงสีกหลาดพร้อมอาวุธสมัยใหม่ และมักจะถูกเขียนให้เดินในท่าแบกอาวุธ พวกเขาถูกจัดวางให้ทำหน้าที่อารักขา กษัตริย์อย่างใกล้ชิด เช่น ที่วัดอุดมประหารราชบุรุษ จ.กาฬสินธุ์ ช่วงเขียนน่าจะได้แรงบันดาลใจจากภาพสวนสนามของทหารรักษาพระองค์ แต่ที่วัดประตูชัย ร้อยเอ็ด เป็นภาพทหารในขบวนแห่พะเหวด แต่งเครื่องแบบเต็มยศและทันสมัย สันรองเท้าทหารม้ายังประดับด้วยเหล็กบังคับม้า ทหารเหล่านี้ล้วนมีอาวุธประจำกาย และมีท่าทางที่องอาจเข้มแข็ง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า “ส่วนในเขตริมฝั่งโขง ข้าราชการทหารสยาม ถูกสร้างเป็นตัวละครคอยปกป้องพระเจ้ากรุงสุโขทัยซึ่งมีสถานะกษัตริย์เช่นกัน พร้อมกันนั้นช่วงเขียนก็ได้อัญเชิญธงชาติสยามเป็นธงของกษัตริย์ในจิตรกรรมฝาผนังด้วย การนำเอาทหารและธงข้างเผือก ซึ่งเป็นชาติประเทศสยามมาไว้ในจิตรกรรมฝาผนัง ได้บ่งบอกถึงความตระหนักรู้ว่าพื้นที่สังคมส่วนนี้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์สยามได้เป็นอย่างดี” (ชัยบดีพันธ์ สาสีพันธ์, 2563)

2.2.3 ข้าราชการ ผู้เป็นเจ้านายในมุมมองคนอีสาน

ข้าราชการสยามเป็นชนกลุ่มใหม่ในสังคมอีสาน พวกเขา มักจะถูกรับรู้ในฐานะเป็นเจ้านาย มีอำนาจ เหนือคนท้องถิ่น เป็นผู้บ่งบอกว่าอะไรผิดกฎหมายและถูกกฎหมาย สำหรับสิ่งผิดกฎหมายหากฝ่าฝืนจะต้องถูกลงโทษ เช่น การผลิตสาโทและต้มเหล้ากลั่น ในทางตรงกันข้ามรัฐกลับอนุญาตผ่านการสัมปทานให้บางคนเป็นผู้ผลิต และจำหน่ายให้กับชาวบ้าน ภาวะการณ์ดังกล่าวสะท้อนอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระเวสสันดรชาดก กัณท์มหาราช วัดอุดมประหารราชบุรุษ จ.กาฬสินธุ์ นำเสนอชุกชนอนยกขวดเหล้าขาวกระดกดื่ม บ่งชี้ถึงการเข้ามาดำเนินกิจกรรมหลักถิ่นของภาครัฐ พร้อมกันนั้น จารย์สิงห์ วงศ์वाद จิตรกรผู้เขียนภาพวัดโพธาราม อ.นาตูน มหาสารคาม ยังได้เสียดสีข้าราชการด้วยการเขียนภาพ



“เจ้านาย” ให้มีขนาดใหญ่กว่าภาพคนท้องถิ่นเสมอ นอกจากนี้ ข้าราชการในเครื่องแบบยังมักจะถูกจัดวางไว้ในตำแหน่ง ที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ เช่น พระเวสสันดร พระเจ้าสุริยชัย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

2.2.4 ลักษณะการอยู่ร่วมกันกับคนท้องถิ่นในสังคมอีสาน

ลักษณะสังคมในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน มีตัวละคร 2 ระดับ คือ ระดับเจ้านายกับชาวบ้าน เจ้านายคือกลุ่มข้าราชการ ในส่วนของชาวบ้านนั้น ถูกนำไปแสดงเป็นตัวละครสามัญชนในฉากต่าง ๆ เช่น ขบวนแห่บุญ งานรื่นเริง การละเล่น งานศพ และการทำมาหากิน คำขาย รวมทั้งการรับโทษทัณฑ์ในเมืองนรก เป็นต้น ไม่ว่าจะอยู่ในฉากใด เรื่องใด พวกเขาก็ถูกนำเสนอด้วยอัตลักษณ์ของชาวบ้านอีสาน ทั้งด้านการแต่งกาย การทำมาหากิน เครื่องใช้สอย บ้านเรือน งานประเพณี นอกจากนี้ภาพเขียนยังนำเสนอคนกลุ่มใหม่ที่เริ่มเข้ามาเป็นส่วนผสมในสังคมอีสาน ประกอบด้วยจีน คนอินเดีย นำเสนออัตลักษณ์ของคนเหล่านั้นไว้ด้วย ทั้งสองกลุ่มเป็นพ่อค้าแต่ขายของต่างกัน กล่าวคือ คนจีนไว้ผมเปียหาบสินค้าใส่ตะกร้า คนอินเดียโพกผ้าทูลสินค้าบนศีรษะเร่จำหน่ายในชุมชนคนลาวอีสานเช่นเดียวกัน

จิตรกรรมฝาผนังอีสานเสนอความสัมพันธ์ระหว่างคนท้องถิ่น กับ ข้าราชการในท้องถิ่นที่เป็นกลุ่มผู้ชาย นำเสนอทหาร ตำรวจอยู่ในท่าทางเป็นระเบียบ มีอาวุธทันสมัย ส่วนข้าราชการพลเรือนทั่วไปมีสำนักงาน โต๊ะทำงานเหมือนกับข้าราชการที่พบเห็นในที่ว่าการอำเภอ กลุ่มทหารมีทั้งคนไทยภาคกลาง ทหารรับจ้างชาวตะวันตกและ/หรือแขกอินเดีย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า “ตัวละครกลุ่มข้าราชการเหล่านี้ พวกเขาถูกสร้างให้เป็นตัวละครที่มีอำนาจเหนือกว่าคนท้องถิ่นอยู่เสมอ บางคนมีท่าทางวางเชิงเหนือชายชาวบ้านทั่วไป และก้าวล่วงจารีตประเพณีท้องถิ่นด้วยการลวนลามแม่หญิงอีสานในขบวนแห่ต่อหน้าหมู่บ้าน จิตรกรรมฝาผนังจึงเป็นพื้นที่สะท้อนมุมมองของคนท้องถิ่น ผ่านการคัดเลือกปรากฏการณ์การอยู่ร่วมกันของผู้คนที่แตกต่างกัน ในสังคมอีสาน ณ ช่วงเวลาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี” (ทรงวิทย์ พิมพ์กรรม, 2562)

ด้วยจิตรกรรมฝาผนังอีสานมีเป้าหมายเพื่อสื่อสารเรื่องราวทางพุทธศาสนา และวรรณกรรมอรรถกถาและปัญญาสาตก ช่างจึงพรรณานำเสนอเพิ่มเติมด้วยตัวอักษร “ตัวอักษร” ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังจึงเป็นตัวบทที่สะท้อนความเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาในสังคมอีสานได้อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ จิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นก่อนปฏิรูปการศึกษา จะใช้อักษรลาวโบราณพรรณานำเสนอ และค่อย ๆ มีพัฒนาการเปลี่ยนผ่านเป็นการใช้อักษรลาวโบราณกับอักษรราชการไทยสยามผสมอยู่ด้วยกัน ในช่วงรอยต่อปฏิรูปการศึกษา เช่น ที่วัดสวนวาริพัฒนาราม อ.บ้านไผ่ หรือ วัดสระบัวแก้ว อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น และเริ่มปรากฏการรับอิทธิพลการศึกษาสยามมากขึ้น กระนั้นก็เป็นกรเขียนตัวอักษรไทยแต่นำเสนอด้วยสำนวนลาวอีสาน เช่น ที่วัดอุดมประชาธาตุ อ.เมือง กาฬสินธุ์ แต่สำหรับจิตรกรรมที่เขียนหลังปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมาจะเขียนด้วยอักษรไทยสยามอย่างถูกต้อง



ทั้งสำนวนภาษาและการสะกด บ่งชี้ถึงการรับอิทธิพลจากสื่อสิ่งพิมพ์จากกรุงเทพมหานคร คือ หนังสือภาพจิตรกรรมไทยประยุกต์ พร้อมคำบรรยายพุทธประวัติและทศชาติชาดก กรณีข้างต้นคือ อาทิ จิตรกรรมฝาผนังวัดโพธิ์คำ อ.นครพนม จ.นครพนม และจิตรกรรมฝาผนังวัดกลางมิ่งเมือง จ.ร้อยเอ็ด ที่เขียนในปี พ.ศ. 2482 - 2484

2.3 จิตรกรรมฝาผนังในฐานะพื้นที่นำเสนอความเปลี่ยนแปลงและความทันสมัยในประเทศไทย

จิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสานในเขตชายแดนประเทศสยามกลุ่มหนึ่ง เป็นภาพแทนทัศนะเพื่อบอกว่า วัดและชุมชนดังกล่าวอยู่ในอาณาเขตประเทศสยาม เช่น ที่วัดพุทธสีมา บ้านฝางแดง อ.ธาตุพนม จ.นครพนม จิตรกรได้บรรจุความเป็นชาติสยาม คือธงช้างเผือกโบกอยู่เหนือพระราชวังของพระเจ้ากรุงสุโขทัย สะท้อนถึงความตระหนักว่าอาณาบริเวณฝั่งโขงฝั่งขวานี้ เป็นพื้นที่ชายแดนที่ต้องเฝ้าระวัง การรุกรานของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ที่ได้แบ่งแยกลาวฝั่งตรงข้ามให้กลายเป็นอีกประเทศหนึ่ง ผู้คนและสังคมส่วนนี้รับรู้จากปฏิบัติการของภาครัฐและตระหนักว่า ตนเองเป็นพลเมืองประเทศสยาม ไม่ใช่คนลาวในเครืออาณานิคมฝรั่งเศส เหมือนกับญาติพี่น้องฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่เพิ่งถูกแบ่งแยกไป (พระราชธีราจารย์ (สำลี ปญญาวโร), 2562)

กรณีตัวอย่างผลงานที่บ่งบอกถึงความภาคภูมิใจในความทันสมัยของประเทศไทย คือ จิตรกรรมฝาผนังด้านนอก อุโบสถวัดโพธิ์ชัย บ้านนาพึง อ.นาหว้า จ.เลย ซึ่งเป็นชุมชนชายแดนประเทศไทยกับประเทศลาวในเครือสมาพันธ์อินโดจีนฝรั่งเศส จิตรกรรมดังกล่าวเขียนในปี พ.ศ. 2459 เป็นระยะหลังจากที่ประเทศไทยสูญเสียจังหวัดล้านช้างให้กับฝรั่งเศส ส่งผลให้บ้านนาพึงกลายเป็นชุมชนชายแดนประเทศไทยในทันที การเป็นชุมชนชายแดนสยาม เป็นแรงผลักดันให้ช่างเขียนพื้นบ้าน นำเสนอภาพรถไฟเครื่องจักรไอน้ำ ซึ่งเพิ่งเปิดการเดินทางจากกรุงเทพฯสู่นครราชสีมาในปี พ.ศ. 2443 หรือเมื่อ 16 ปีที่ผ่านมา ถือว่าเป็นความทันสมัยที่สุดในประเทศไทยขณะนั้น ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า “นอกจากนี้ ยังนำเอาคนท้องถิ่นไทยเลยมาเป็นตัวละครกับชาวตะวันตก รวมทั้งข้าราชการพลเรือน ทหาร ตำรวจของประเทศสยามในฉากต่าง ๆ โดยเฉพาะเป็นผู้โดยสารในรถไฟขบวนเดียวกัน ดังนั้น จิตรกรรมฝาผนังด้านนอกอุโบสถแห่งนี้ จึงทำหน้าที่บ่งบอกและยืนยันว่าบ้านนาพึงเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยที่มีความทันสมัย มิใช่ประเทศอินโดจีนฝรั่งเศส รวมทั้งทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนในชุมชนชายแดนที่ห่างไกลศูนย์กลางรัฐ รับทราบถึงความทันสมัยในประเทศไทย และภาคภูมิใจในการเป็นคนไทยสยามของตนไปพร้อมกันนั่นเอง” (วัชรินทร์ สิ้นศิริ, 2562)



อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “รัฐสยามและการเป็นคนไทยในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน” อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

1. งานจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมของคนอีสาน สะท้อนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Identity) ของสังคมท้องถิ่นในระยะเวลาเขียนภาพ เป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่น (Local Identity) ที่สัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจและการปกครองของชาติ (Nation State) จิตรกรรมฝาผนังที่เขียนโดยคนท้องถิ่น ได้บ่งชี้ถึงอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่ไม่อาจแยกขาดระหว่างตัวตนของคนท้องถิ่น ที่มีวัฒนธรรมสัมพันธ์กับลาวล้านช้าง แต่อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศสยามนั่นเอง งานวิจัยเรื่องนี้ เสนอประเด็นวิชาการทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ว่าชาติ (Nation) ได้มีปฏิบัติการเชิงอำนาจที่ส่งผลต่อความเป็นพลเมืองของชาติ (Nationality) ทั้งในระดับปัจเจกและสังคม และอัตลักษณ์สังคมวัฒนธรรมในระดับของท้องถิ่น มิได้ตัดแยกจากรัฐชาติและความเป็นพลเมืองของชาติโดยสิ้นเชิง หากแต่ดำรงอยู่ในลักษณะผนึกผสานระหว่างกัน จนกลายเป็นอัตลักษณ์สังคมวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา ในขณะที่ความเป็นชาติและพลเมืองของชาติ (Nation and Nationality) ก็มีได้ดำรงอยู่โดยปราศจากลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่อยู่ภายในอาณาเขตรัฐ แม้ว่าลักษณะเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรมดังกล่าว จะสัมพันธ์กับรัฐชาติข้างเคียงหรือประเทศเพื่อนบ้านก็ตาม

ทั้งนี้ ชาติจะมีเทคนิคหรือกลวิธีในการบูรณาการท้องถิ่นส่วนต่าง ๆ ให้รับรู้ว่าเป็นท้องถิ่นดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของชาติ รวมทั้งในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏในท้องถิ่นอีสานหรือส่วนต่าง ๆ ของประเทศสยามหรือประเทศไทยก่อนปี พ.ศ. 2482 สอดคล้องกับ การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมในมิติวิชาการในภาคอีสาน ซึ่งปรากฏครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2502 โดยศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี ซึ่งไปศึกษาจิตรกรรมฝาผนังกับ คณะลูกศิษย์ โดยมี ธนิต อยู่โพธิ์ ตัวแทนของกรมศิลปากรร่วมสำรวจด้วย ศิลป พีระศรีได้รวบรวมจิตรกรรมฝาผนังในภาคต่าง ๆ ของไทย และได้อธิบายให้เห็นว่า จิตรกรรมฝาผนังที่อยู่ในอาณาเขตประเทศไทย แม้ว่าจะเป็นจิตรกรรมดั้งเดิมก็เป็นจิตรกรรมฝาผนังไทย ซึ่งนำเสนอไว้ในหนังสือชื่อ “The Origin and Evolution of The Thai Murals” และในหนังสือดังกล่าว ท่านก็ได้ยกตัวอย่างจิตรกรรมฝาผนังวัดหน้าพระธาตุ อ.ปักธงชัย จ.นครราชสีมา (ศิลป พีระศรี, 2502) ดังนั้น จิตรกรรมฝาผนังจึงบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่น ที่ผสานกับความเป็นชาติในมิติของศิลปวัฒนธรรมไปพร้อมกันด้วยเทคนิควิธีต่าง ๆ รวมทั้งการดำเนินการรวบรวมและอธิบายจากกรมศิลปากร ที่อธิบายและยืนยันว่าจิตรกรรมฝาผนังในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็น “Thai Murals” นั่นเอง

2. ภายใต้โครงสร้างอัตลักษณ์สังคมที่ผสานระหว่างชาติ (Nation) และความเป็นพลเมืองของชาติ (Nationality) ข้างต้นส่งผลต่อความคิดและมุมมองของคนท้องถิ่น ในที่นี้คือช่างเขียนพื้นบ้านลาวอีสาน ที่เขียนภาพสะท้อนลักษณะรูปแบบรัฐสยาม ตั้งแต่สถาบันกษัตริย์ทหารและข้าราชการในเครื่องแบบ ปรากฏเป็นส่วนผสมใหม่ในสังคมอีสาน หากพิจารณาในเชิง



สถานภาพการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยแล้ว งานวิจัยเรื่องนี้ สามารถเพิ่มเติมมุมมองการวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังอีสานในบริบทของการเป็นส่วนหนึ่งของจิตรกรรมไทย กล่าวคือ ภาพรวมของการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย ส่วนใหญ่เป็นการมุ่งหาคำตอบเชิงอธิบายเนื้อหาและรูปแบบที่ปรากฏ ขณะที่งานศึกษาจิตรกรรมไทยของนักวิชาการต่างประเทศ ก็จะศึกษาเชิงประติมานวิทยา อาทิ Jaiser, G. ได้นำเสนองานวิจัยเรื่อง “Thai Mural Painting: Iconography – Analysis - Guide” เขาได้เสนอภาพรวมจิตรกรรมฝาผนังไทย (Thai Mural Painting) ในแต่ละพื้นที่เป็นตัวแทนจิตรกรรมท้องถิ่นในฐานะ “จิตรกรรมฝาผนังไทย” ซึ่งในส่วนของภาคอีสาน Gerhard Jaiser เลื่อนนำเสนอสองภาพเป็นตัวแทนจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน คือ ภาพกามวิสัย ในจิตรกรรมฝาผนังวัดมณีนิมิตวิทยาราม อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น กับภาพการต่อสู้ระหว่างหนุมานกับพระราม ในจิตรกรรมฝาผนังวัดหัวเวียงรังสี อ.ธาตุพนม จ.นครพนม (Jaiser, G., 2008) เช่นเดียวกับการศึกษาของ Wyatt, D. K. เรื่อง “Reading Thai Murals” ก็ได้เลือกภาพนางอมิตตาถูกพราหมณ์รุมขบไล้ด้วยการถลกผ้าถุงปัสสาวะใส่ นางอมิตตา จากจิตรกรรมฝาผนังวัดสนวนวาริพัฒน์นาราม อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น ซึ่งก็มีมุมมองเชิงสถิติอยู่กับตัวของจิตรกรรมมากกว่าการวิเคราะห์ให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับรัฐ ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงสร้างหลักของจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน ที่สัมพันธ์กับอัตลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรมอีสาน ที่ผสานระหว่างอัตลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่น (Local Cultural Identity) ที่อยู่ภายใต้การปกครองของราชอาณาจักร (Nation State) ที่ครอบงำอย่างมีปฏิสัมพันธ์เพื่อทำให้ประชาชนที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐดังกล่าว กลายเป็นพลเมืองของชาติ (Nationality) อีกชั้นหนึ่งนั่นเอง (Wyatt, D. K., 2004)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

ภายใต้การศึกษาอัตลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่นในมิติเชื่อมโยงกับรัฐชาติ ผ่านจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมของสังคมอีสาน ทำให้ผู้วิจัยเห็นประเด็นที่น่าสนใจอีกหลากหลาย ในตัวบททางวัฒนธรรมอื่น ๆ ในระดับท้องถิ่น อาทิ ดนตรี ศิลปะการแสดง เรื่องเล่ามุขปาฐะ รวมถึงประเด็นวิชาการด้านเมืองการปกครองที่สามารถศึกษาผ่านจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิม และตัวบทวัฒนธรรมอื่น ๆ ได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม นอกจากประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับรัฐสยามและการเป็นคนไทยในจิตรกรรมฝาผนังอีสานที่เสนอมาชำตันแล้ว ผู้วิจัยยังพบประเด็นสำคัญ เกี่ยวกับการอิทธิพลของจิตรกรรมแบบไทยประเพณีเข้ามาไว้ในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน รวมทั้งการรับเอาลักษณะรูปแบบจิตรกรรมไทยประเพณีมาไว้ในชุมชนท้องถิ่นอีสาน ซึ่งเป็นภาพสะท้อนสำคัญ ที่สามารถทำให้เข้าใจถึงสภาวะของการ “ส่ง” และ “รับ” อิทธิพลทางศิลปกรรมภายใต้สถานภาพของชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ภายในพระราชอาณาจักรสยามได้เป็นอย่างดี จึงเป็นประเด็นสำคัญที่ควรยกระดับการศึกษาค้นคว้าวิจัยเป็นพิเศษอีกเรื่องหนึ่ง



เอกสารอ้างอิง

- ชัยปดินทร์ สาสีพันธ์. (4 กุมภาพันธ์ 2563). ลักษณะของตัวละครข้าราชการในจิตรกรรม ฝาผนังริมฝั่งโขง. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)
- ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. (25 พฤษภาคม 2562). ความเปลี่ยนแปลงของการใช้ตัวอักษรลาวโบราณและอักษรไทยสยามในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2530). ประวัติศาสตร์อีสาน. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทรงวิทย์ พิมพ์करण. (25 พฤษภาคม 2562). รัฐสยามและการเป็นคนไทยในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)
- พระครูโพธิ์สุวรรณกิจ. (6 มีนาคม 2560). ลักษณะของตัวละครกษัตริย์ในจิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งโขง. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)
- พระครูสังฆรักษ์ (จันดี สุจันโท). (18 กันยายน 2562). ลักษณะของราชประเพณีในจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมือง. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)
- พระราชธีรอาจารย์ (สำลี ปญญาโวโร). (14 สิงหาคม 2562). อักษรลาวโบราณกับอักษรไทยในจิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งโขง. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)
- ไพฑูรย์ มีกุล. (2517). การปฏิรูปการปกครองภาคอีสาน พ.ศ. 2436-2453. กรุงเทพมหานคร: ศุภสภา.
- วัชรินทร์ สิ้นศิริ. (12 ธันวาคม 2562). ความทันสมัยในจิตรกรรมฝาผนังชุมชนชายแดนไทยเลย. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)
- วิณา วิสเพ็ญ. (26 พฤษภาคม 2562). ลักษณะของตัวละครที่ใช้ในจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิมอีสาน. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2540). แอ่งอารยธรรมอีสาน. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- ศิลป์ พีระศรี. (2502). วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย The Origin and Evolution of The Thai Murals. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- สุเทพ สุนทรเณสัช. (2548). หมู่บ้านอีสานหลังสงครามเย็น. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- สุวิทย์ ธีรศาสด. (20 เมษายน 2562). ระบบเศรษฐกิจอีสานช่วง 100 ปีที่ผ่านมา. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)
- สุวิทย์ ธีรศาสด และคณะ. (2541). ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน. ขอนแก่น: สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยขอนแก่น.



เสถียร พุทโรสง. (28 มีนาคม 2562). พิธีกรรมอีสานในจิตรกรรมฝาผนัง. (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ผู้สัมภาษณ์)

Gellner, E. (1993). Nations and Nationalism. New York: Cornell University Press.

Jaisner, G. (2008). Thai Mural Painting : Iconography-Analysis-Guide. Bangkok: White Lotus.

Mulcahy, K. V. (2 0 1 7). Public Culture, Cultural Identity, Cultural Policy Comparative Perspectives. Louisiana : Palgrave Macmillan.

Wyatt, D. K. (2004). Reading Thai Murals. Chiang Mai: Silkworm Books.